

Šlosar, Dušan

Pátá třída

In: Šlosar, Dušan. *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Vyd. 1. Brno: Univerzita J.E. Purkyně, 1981, pp. 27-35

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121712>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PÁTÁ TŘÍDA

Slovesa s infinitivním kmenotvorným příznakem *-a-* tvoří v rané staré češtině několik skupin různých se morfologicky a zčásti i slovotvorně:

1. Typ s přítavním kmenotvorným *o/e* (typ *bráti*). Je to malá skupina primárních sloves.

2. Typ s přítavním kmenotvorným příznakem *jo/je* (typ *mazati*). Jde o skupinu zprvu dosti početnou, slovesa sem patřící jsou až na malé výjimky rovněž neodvozená.

3. Typ s přítavním kmenotvorným *-á-*, vzniklým stažením z *ajo/aje* (typ *volati* a *padati*). Tato slovesa jsou velmi početná. Většinu mezi nimi tvoří deverbativa, z menší části jde o slovesa neodvozená. Jen velmi malý počet útvarů je jiného původu (denominativa).

4. Typ se sufixem *-va-* (typ *vstávati*): deverbální slovesa, v rané staré češtině zprvu nepočetná. Slovotvorně jsou zcela homogenní, jsou to imperfektiva k slovesům dokonavým (popř. iterativa k imperfektivům).

Ad 1. Slovesa typu *bráti* jsou, jak bylo řečeno, neodvozená. Ve Wittb je jich pouze pět: *hnáti*, *tepati*, *bráti*, *žráti*, *zváti*. Jsou to zčásti jednotky frekventované, a proto se dobře drží po celou historickou dobu. Jejich počet se rozmnožuje tím, jak k tomu typu přecházejí slovesa nevýhodných morfologických typů — s velkým hláskovým rozdílem mezi kmenem přítavním a infinitivním. Tak se např. v Ben objevuje nově *sypati* (dříve *spu sůti*) a *řváti* (dříve *řevu řůti*). V Kral je pak poprvé v našem materiálu doloženo už staré sloveso *dráti*. Ve Václ se projevil další formálně morfologický proces: přechod sloves s kořenem na retnici od typu *volati*: sloveso *klamati* je zde doloženo v tvaru 1. os. sg. *sklamu*. Tímto procesem pak byl výrazně rozmnožen typ *bráti* v novočeském překladu: patří sem slovesa *lámat*, *chápat*, *šlapat*, *sápat se*, *cpát se*, *skřípat*, *kopat*. (Pomíjíme zde poprvé doložené starší podoby sloves *rvát* a *štvát*.) — Tomuto přesunu, jak patrně, podléhají i deverbativa: *lámat*, *chápat*, *sápat se* . . . Jejich prostřed-

nictvím se pak celý typ zčásti zařazuje do slovesných kmenových protikladů. — Dále sem přibyla ojedinělá slovesa, jež patřila původně k typu *mazati*: *hýbati* a *dřiemati*. Výsledný počet sloves tohoto typu je proto v novočeské verzi větší než ve verzích starších.

Ad 2. Slovesa typu *mazati* jsou zprvu početnější: ve Wittb je jich doloženo 27. Je to počet o něco menší, než jakým byl tento typ zastoupen v staroslověnském PsSin (30). Pomineme-li případy, že stará čeština některá slovesa tam doložená neznala, je příčina úbytku zřejmá. Protože v přítomných tvarech dochází k alternaci posledního konsonantu v základu, přecházejí tato slovesa postupně k typu *volati*, který tuto alternaci nezná. To je například osud staroslověnských sloves *postradati*, *žědati*, *lakati*, *klevetati* apod. Tento proces postupuje i ve staré češtině: v Ben už sem nepatří slovesa *tleskati* a *blýskati*. (Kromě toho zanikají slovesa *pichlati* a *tytrati*.) Pozvolný ústup je patrný i v dalších verzích: Václ už nemá u tohoto typu slovesa *dýchati* a *metati*, ale teprve novočeská verze redukuje počet výrazněji: alternace je běžná už jen u sloves na *-sat* a *-zat* a z ostatních pouze *lhát*, *páchat*, *-slat*, *-slat* a *orat* zůstávají u typu *mazati*. Jde ovšem všude o proces s pozadím morfonologickým, nikoli slovo-
tvorným. Ojedinělá deverbativa typu *hýbati* a sloveso *dřiemati* přecházejí odtud k typu *bráti*, jak jsme konstatovali už výše.

Početní zastoupení typu je toto: PsSin 30, Wittb 27, Ben 24, Kral 22, Václ 18, novočeský text 11. Regrese je tedy způsobena faktorem morfonologickým — hláskoslovnou nevýhodností, jež způsobila oddálení podoby kmene přítomního a infinitivního. Tato slovesa nadto netvoří pevnou kmenovou opozici s jiným kompaktním typem. Nese tedy tento typ zřetelné symptomy neproduktivnosti.

Ad 3. Neodvozená slovesa s kmenotvorným *-á-* v kmeni přítomním (typ *volati*) jsou dost početná a během historické doby jich v našich textech stále přibývá. V nejstarší české verzi (Wittb) je jich zhruba tolik co v staroslověnském textu PsSin: Wittb 21, PsSin 22. Počet sloves tohoto typu se zvyšuje hlavně v dalších verzích. Početní zastoupení je takové: Wittb 21, Ben 28, Kral 34, Václ 32, novočeský text 43. Konečné znásobení počtu lze zde vysvětlit mimo jiné i vzrůstající lexikální pestrostí překladů. Skutečně také mnoho sloves, jimiž se novodobý překlad liší od Wittb, je v Gebauerově slovníku doloženo už pro starší dobu, např. *kárati*, *míhati se*, *nechati*, *lekati se*, *lkáti* aj. Několik sloves sem ovšem přibýlo tím způsobem, že se během historické doby změnila morfologicky (např. *létati*, *trestati*, apod.), jak jsme uvedli už výše.

Kromě toho však k tomuto typu patří řada sloves, jež lze sice považovat za neodvozená z hlediska slovo-
tvorného (nejsou doloženy útvary, jež bychom mohli považovat za fundující slova), z hlediska etymologického však běží o deverbativa modifikačního charakteru. Ta vykazují během historické doby znatelný početní vzestup.

Především jsou to slovesa na *-chati*. V. MACHEK (63) je charakterizuje

jako emocionálně zabarvené odvozeniny, jež mají nejčastěji negativní citový odstín. Jejich prapředky jsou slovesa s formantem *-s-*, který se po *i, u, r, k* změnil v *-ch-* už v hloubi praslovanštiny. Pak začal formant *-ch-* fungovat jako samostatný produktivní prostředek, takže se připínal i k základům s jiným hláskovým vyzněním. Slovesa takto utvořená se podle Machka vyskytují hlavně v dialektech, mívají malý zeměpisný rozsah a tak vznikly řady mezislovanských homonym. Machek je považuje za slova mladá. — Nepočítáme-li sem sloveso *dychati*, kde je *-ch-* kořenné, neobsahuje staroslověnský žaltář ani jedno sloveso tohoto typu; slovník SADNIK-AITZETMÜLLER (156) uvádí jen *jachati* a *obgchati*. Wittb má tři taková slovesa: *kochati*, *vzčeňuchati* a *pýchati*, v Ben přibývá *prchati* a *ostýchati se*, ve Václ *páchati*, v novočeské verzi pak *tlachat*, *máchat* a *šplouchat*. Všechna tato slovesa přirozeně nemusejí být nová, ale soudíme, že způsob, jak pronikají do našeho textu, je odrazem postupného přejímání těchto formací z hovorových útvarů do vlastního spisovného jazyka. V teritoriálních dialektech bývá těchto sloves skutečně velké množství. Například v ostravickém typu lašských nářečí jich máme doloženy téměř dvě desítky. Většina z nich má stále zřetelný emocionální nebo intenzifikační odstín (*ječac'*, *čuchac'*, *žbluchac'*, *špluchac'*, *dmuchac'*, *ňuchac'*, *udobruchac'* „udobřovat někoho“, *usmichac' se*, *žduchac'*, *luchac'* „intenzívně lit“, *baluchac' se* „příliš teple se oblékat“). U některých domínuje spíše zvukomalebná povaha (*čachac'*, *dřachac'* „žvanit“, *chuchac'* „dýchat na něco“). Podobně je tomu i v nářečích východomoravských; viz I. MALINA (154).

Také slovesa na *-sati* jsou podle Machka deverbální odvozeniny (dějová jména a interjekce na *-s* jsou tudíž postverbální). Funkce formantu *-s-* je intenzifikační. V slovanštině to bylo tvoření vždy produktivní. O tom svědčí staré formace jako *drásati* (<*drap-s-ati*), kde *p* před *s* zaniklo, a vedle nich novější jako *hopsati*, kde trvají oba konsonanty vedle sebe. Viz V. MACHEK (62). Nebereme-li v úvahu sloveso *pošati*, kde je *-s-* kořenné, nemáme v staroslověnském žaltáři zase ani jediné sloveso na *-sati*. Teprve v mladší verzi české — v Ben — je doloženo sloveso *hlasati* (//*hlásati*) a *plesati* (//*plésati*), v Kral pak *klesati* a v novočeském překladu kromě toho i *jásat* (podle Gebauera však už staré), *rozdrásat* a *lísat* (rovněž stará slovesa) a *kolísat* (u Gebauera ještě nedoložené). O historické produktivitě snad svědčí řada dalších sloves v dialektech, zejména východomoravských (*cásat* „smýkat“, *molásat sa* „namáhat se“, *chmásat* „škuhat“, *sisat* „zvědavě hledět“ apod.); viz I. MALINA (154).

Méně výrazně se v našem materiálu projevila další Machkova skupina intenzív, slovesa na *-stati* (MACHEK 64). Máme doložena jen dvě, a to *trestati* a *chystati*.

Zato lze sledovat početní vzrůst intenzív na *-tati*. Sem patří *hmatati*, *chvátati*, *hltati*, *chlemtati*, *motati se*, *deptati*, doložené většinou z novějších verzí (Kral, Václ, novočeský překlad), kdežto ve starších je jen *šátati*

a *chvátati* (Ben). Podle Gebauerova svědectví to nejsou slovesa zcela nová. Uvědomujeme si, že ve všech těchto případech neobrážejí naše texty přímo proces tvoření formací v jazyce, nýbrž jejich postupné přebírání z útvarů nestandardních.

Deverbativa typu *padati* jsou velmi početná a je to typ produktivní. Velká produktivita vyplývá už ze samého faktu, že tento typ derivace slouží vidovým potřebám: tvoří nedokonavé protějšky sloves různých slovesných tříd. Celkový počet těchto sloves v textech dost plynule vzrůstá: od 41 ve Wittb po 109 v novočeské verzi. Výjimku tvoří jen Václ s pouhými 53 slovesy tohoto typu. Pokles ve Václ je však zčásti vysvětlitelný jazykovou konzervativností tohoto textu, značně závislého na starších redakcích, zejména na Ben. Kvantitativní poměry jsou tyto: Wittb 41, Ben 60, Kral 71, Václ 53, novočeská verze 109. Staroslověnský PsSin má sloves typu *padati* o něco více než Wittb, a to 55; i to lze snadno vysvětlit, uvážíme-li, že staroslověnština neznala tehdy ještě nedokonavé deverbativní odvozeniny na *-ovati* a nepočetná tu byla i imperfektiva vytvořená infixem *-va-* (o tom viz dále). Oba tyto typy deverbativ však jsou v staré češtině mnohem produktivnější, a to už od počátku doby, kterou můžeme sledovat, a jsou tedy vážnou konkurencí a-kmenových imperfektiv našeho typu. Početní poměr deverbativ a-kmenových ke konkurujícím odvozeninám 6. třídy, tj. ova-kmenovým, a k odvozeninám s formantem *-va-* je tento:

v PsSin	55 : 0 : 11
kdežto ve Wittb	41 : 81 : 22
a v Ben	60 : 85 : 48 atd.

Na početním vzestupu, který během historické doby sledujeme, se nejvýrazněji podílejí odvozeniny od prefigovaných sloves 1. třídy (typ *pokládati*). Kvantitativní poměr je tento: Wittb 21, Ben 23, Kral 35, Václ 27, novoč. 50. U ostatních podtypů, které jsou v novočeské verzi kvantitativně nejvíc zastoupeny, není vývojový trend vzhledem k menším celkovým počtům zvláště přesvědčivý: odvozeniny od prefigovaných sloves 2. třídy (typ *stichati* — k *stichnúti*) jsou doloženy v těchto počtech: Wittb 1, Ben 10, Kral 7, Václ 3, novoč. 14. A podobně odvozeniny z prostých sloves 1. třídy (typ *padati*): Wittb 6, Ben 5, Kral 6, Václ 5, novoč. 15. Ostatní podtypy jsou zastoupeny ještě menšími počty sloves, a proto se zdá, že v krystalizaci typů imperfektiv nemohly hrát důležitější roli.

Zcela v pozadí za deverbativy zůstávají tu útvary *d e n o m i n a t i v n í*. Jejich celkově malé počty nejsou s dostatek reprezentativní, a proto z nich samých nelze nic vyvozovat. Přesto se domníváme, že běží o typy neproduktivní. Patří sem desubstantivní odvozeniny jako *znamenati*, *hněvati se*, *pospiechati*, *spoutati* a sloveso s ojedinelým sufixem *stroskotati* (původně tranzitivum s významem „rozbít“). Z deadjektiv máme doloženo

blahati a *připodobnati se* (pouze ve Wittb), dále *přirovnati*, *ostarati se* // *sstarati se*, *zastarati se*, *pohrdati* a nověji také *zelenati se* (Kral, Václ) a *zsinati* (novočeská verze). Tento typ není doložen v staroslověnštině, ale ani v staré češtině se tato slovesa nerozvinula ve významnější skupinu, zřejmě pro konkurenci jiných typů derivace, které měly výhodu spočívající ve schopnosti vyjadřovat tranzitivnost nebo intranzitivnost. (Během historické doby se totiž rozvinula v relativně produktivní typ deadjektiva intranzitivního typu *tvrdnúti*, posílil se typ intranzitiv perfektiálních (*oněměti*) a početně vzrostl i typ deadjektiv tranzitivních typu *tvrditi*. Poslední typ pak nabyl absolutní převahy proto, že byl schopen vyjádřit i intranzitivnost pomocí částice *se*, tedy *uzdraviti — uzdraviti se*.) Ani teritoriální dialekty nemají deadjektiv typu *rovnati* víc než spisovný jazyk.

Ad 4. Slovesa s formantem *-va-*, pojícím se s alternací kvantity, jsou na začátku historické doby ještě nepříliš početná. Ve Wittb je doloženo celkem 22 sloves typu *odievati se*. Je to však dvojnásobný počet ve srovnání se staroslověnským PsSin. V staroslověnštině byl tento typ derivace v raných dobách nerozvinutý: v PsSin jsou to vlastně jen ojedinělé útvary, např. *zavěštavati*, *ubivati*, *pokryvati*, *byvati* apod. Podle F. Kopečného je vznik tohoto typu třeba hledat u sloves typu *kryti*; *-v-* zde vzniklo jako hiátová hláska při *a-*ové derivaci imperfektiv; viz J. HOLUB — F. KOPEČNÝ (25). Retrográdní seznam slov v slovníku SADNIK-AITZET-MÜLLER (156) obsahující několik desítek takových sloves svědčí o tom, že v pozdějších fázích vývoje staroslověnštiny se tento typ rozvinul i v tomto jazyce. Kvantitativní vzrůst v staré češtině pak pokračuje a vrcholí v Kral; poté je možno pozorovat jistou regresi: Wittb 22, Ben 48, Kral 66, Václ 54, novoč. 49. Tento početní pokles na pohled připomíná úbytek imperfektiv 6. třídy slovesné (typ *ozdobovati*). (O tom viz v odd. Šestá třída.) Ale ve skutečnosti jde o jinou záležitost. Zatímco u imperfektiv ovakmenových lze úbytek vysvětlit působením vidové deprefixace (protiklad *ozdobiti — ozdobovati* je nahrazen opozicí *ozdobiti — zdobiti*), nacházíme mezi imperfektivy a iterativy s formantem *-va-* v Kral a Václ jen velmi málo sloves, která by nebyla v úzu i v nové češtině (jen *posekávati*, *rozšápávati*, *vymstívati* se v Kral, *ostrřihávati* a *oklamávati* ve Václ). Vidovou deprefixaci nelze tedy vysvětlit úbytkem celý. Patrně půjde spíš o záležitost překladatelskou, nikoli o odraz poměrů v langue.

Mezi těmito útvary mají zřejmě nejdelší tradici odvozeniny od *prefigovaných* sloves 1. třídy, typu *krýti*. Ve Wittb je jich osm proti čtyřem obdobným formacím z PsSin): *pojhrávati*, *prolévati*, *odievati se*, *posmievat se*, *prospievati*, *umývati* a *skrývati*. Rovněž odvozeniny od sloves *býti* a *dáti* s prefixy jsou v rané češtině běžné: ve Wittb máme doloženo *poddávati*, *přebývati*, *dobývati*, *vydobývati*, *vzdobývati* a neprefigované neiterativní *dávati*. Tak je vcelku potvrzen citovaný názor o původu těchto formací. Podobně o vzniku *-va-* soudí i J. ZUBATÝ (146).

Také staročeské sloveso *poznávati* navazuje typem tvoření na starší

tradici (jejimž projevem jsou také např. staroslověnská slovesa *съкопѣчавати се, оклеветавати* a *завѣштавати*, doložená z PsSin). Ve Wittb se nadto objevují první iterativa odvozená od sloves neprefigovaných (*znamenávati* a *žehnávati*). To však vcelku neodporuje domněnce Zubatého o prioritě imperfektiv z prefigovaných sloves před neprefigovanými iterativy. Ve Wittb jsme dále našli i čtyři odvozeniny od prefigovaného n-kmene: *nedostávati se, ostávati, ustávati* a *vstávati*. Tento typ neměl ještě v staroslověnině obdobu (zde bývá jen *ostajati, vstajati* . . .).

V dalším vývoji staré češtiny zaznamenávají nejrychlejší rozmach právě slovesa odvozená od prefigovaných sloves 5. třídy. V Ben je jich doloženo už 14: *shledávati se, vyhledávati, očekavati//očekávati, sčekaavati, vzdělávati (se), povolavati, oklamavati, zklamávati, poznavati//poznávati, vryptavati (se)//vryptávati (se), zachovávati* (pozoruhodná je tu nedůsledná alternace kvantity kmenotvorného vokálu). Jejich počet vzrůstá i později: Kral 16, Václ 18, Šrámek 17.

Ani odvozeniny z prefigovaných sloves 1. třídy nestagnují. V Ben přibývají formace *prospievati, zpievati, rozsievati, prolévati, vylevati* a slovesa *odpočívati* a *požívati*, fundovaná slovesy jiných typů než *krýti*; celkem je jich 9, ale z velké části to jsou útvary, které ve Wittb doloženy nejsou. Vzestup pak pokračuje dále, i když ne markantně. Později jsou doloženy obvykle jen odvozeniny z týchž sloves s novými prefixy; nová slovesa se objevují jen ojediněle. Je to pochopitelné: počet slovesných kořenů typu *krýti* je uzavřený a není nijak vysoký. Totéž platí o odvozeninách z prefigovaných sloves atematických. Také skupina odvozenin z prefigovaných sloves 2. třídy se v Ben rozrůstá jen o další prefixy (*zuostávati, povstávati*) a jediné další sloveso (*oplyvati//oplývati*). Také všechny pozdější přírůstky jsou v našich textech odvozeny z těchto dvou sloves s různými prefixy.

Ojedinělá je pak v Ben odvozenina *porozumievati*, derivovaná od slovesa 3. třídy. Má však asi dávnější původ, jak svědčí sloveso *rozuměvati* doložené v PsSin. V Kral jsou odvozeniny i od téhož základu s jinými prefixy (*srozumívati, vyrozumívati*) a přibývají tu i další imperfektiva tohoto typu: *zemdlívati, domnívati se* a *shovívati*. Tato slovesa se pak opakují i v novějších verzích.

Poměrně nejpozději se objevují imperfektivní odvozeniny na *-vati* derivované od prefigovaných sloves 6. třídy. Teprve z Kral máme doložena slovesa *smilovávati se* a *slitovávati se*. Ve Václ jsme pak našli ještě další odvozeninu *přemýšlovávati*. Ta však má nepochybně význam iterativní (fundující sloveso *přemýšlovati* je samo imperfektivní). Jiné doklady tohoto typu se v našich textech neobjevily. Je to v souhlasu s konstatováním J. ZUBATÉHO (146), že tyto odvozeniny jsou nepočtené.

Zvláštní pozornosti si zasluhují deriváty od prefigovaných sloves 4. třídy. V našem materiálu nejsou časté. Prvním našim dokladem je sloveso *prodlevati* doložené v Ben. V Kral k němu přistupuje formace *vymsťivati*

se a v novočeské verzi *uctívat*. Zajímavá je hlásková podoba prvního dokladu. Sloveso *prodlevati* vypadá na první pohled, jako by bylo odvozeno od slovesa *prodletí*, prefigované podoby slovesa *dléti*. Podobu *dléti* také rekonstruuje Gebauer ve svém slovníku (bez dokladů) a po něm F. RY-ŠÁNEK ve slovníku ke Sborníku vyšehradskému Tomáše ze ŠTÍTNEHO (161). Avšak již Zubatý v citovaném článku o frekventativech (iterativech) upozorňuje na zbytečnost této rekonstrukce. Vzhledem k tomu, že imperfektiva odvozená od sloves 4. třídy mají — jak ostatně vyplývá i z našeho materiálu — formant *-ievati*, nikoli *-ívati*, jak bychom čekali, je podoba *prodlévati* vyvoditelná z doloženého slovesa *prodliti*, viz T. ze Štítného (161). Také z hlediska slovtvorného je podoba *dlíti* pravděpodobnější. Jako deadjektivní formace tvar *dlíti* (*prodliti*) více vyhovuje strukturně vzhledem k doloženým podobám s formantem *sě*: *dlíti sě*, *prodliti sě*. U deadjektiv typu *oněměti* se totiž podoby s reflexivním *sě* v historické době nevyskytují vzhledem k tomu, že jde o slovesa intranzitivní, svého druhu opozita k tranzitivům i-kmenovým typu *plniti*: ta však reflexivní (intranitivní) protějšky mít mohla, a to už od dob dřívějších (srovnej *plniti sě*, *krěpiti sě* doložené z PsSin). Jako desubstantivum pak není formace *dléti* pravděpodobná; nová desubstantiva typu *trpěti* nepřibývají (viz zde v oddílu Třetí třída). Ostatně i jako deadjektivum by předpokládané *dléti* muselo patřit k morfologickému typu *uměti*; je však doložena 3. osoba pl. *dlé* (T. ze ŠTÍTNEHO 161).

Už ZUBATÝ (146) upozorňuje na to, že při tvoření imperfektiv (a iterativ) od sloves i-kmenových dochází k alternaci tématu *i* — *ie* (*číniti* — *čínievati* apod.). Zubatý tuto alternaci vysvětluje velmi přesvědčivě působením imperfekta (*činieše* — *čínieváše* — *činieval*: odtud pak *čínievati*).

Odvozeniny z neprefigovaných sloves jsou podle Zubatého sekundární. Skutečně také mezi několika málo slovesy s formantem *-va-*, jež jsou doložena v Sin, nacházíme pouze deriváty ze sloves prefigovaných. Jedinou výjimkou je iterativní sloveso *byvati*. Slovník Sadnikové-Aitzetmüllera zná kromě tohoto slovesa jen jediné další: *znamenavati*, doložené z Euchologia Sinajského. Jeho iterativní význam však podle DOSTÁLA (15) není zcela zřetelný. Sloveso *znamenávati* je doloženo ve Wittb (*znamenávách na pravici* „considerabam“), ani tu však jeho iterativní význam není nesporný. Ani druhé sloveso tohoto typu z Wittb — *žehnávati* (*žehnávali smy vám* „benediximus“) nemá ještě iterativní význam: v ŽaltKlem je *požehnali sme vám*. (Také Gebauerův Slovník staročeský obsahuje iterativ tohoto typu velmi malé množství: *lávati*, *jmievati*, *lovievati*, *držievati*, *chodívati*, *bývati*, *mývati*.)

Další naše verze — Ben — má už těchto odvozenin od neprefigovaných sloves mnohem více: *hledávati*, *sedávati*, *slýchávati*, *reptávati*, *stávati*, *hubievati*, *mievati*. Sporná je pouze iterativní platnost slovesa *hledávati*: tvar *hledával jsem* je v Ben překladem latinského perfekta *quae-sivi*. V ostatních případech jde většinou o překlady latinských imperfekt

nebo jiných tvarů, kde iterativní chápání není vyloučeno. Na druhé straně jsme ovšem nenalezli ani případ, že by české iterativum bylo ekvivalentem latinského slovesa spojeného s adverbium *saepe* apod. Žaltář v Kral počet takových sloves dále rozmnožuje: *sedávati, plakávati, volávati, ubírávati se, stávati, chodívati, mívati, činívati, trpívati, mluvívati, držívati*. U těchto sloves je už jejich iterativní význam nesporný. Poté poněkud ubývá odvozenin ze sloves prefigovaných, ale počet iterativ stále vzrůstá. Václ jich má už 15 (proti 11 v Kral); mezi nimi i formace, jež byly odvozeny od sloves, která měla už sama iterativní povahu, např. *jidávati, slýchávati*. Zřejmě se v té době formant *-va-* stává symptomem iterativ, jež se zkonstituovala v typ. Ve Václ jsme našli také první doklad se zdvojeným formantem *-váva-*: *cvičívávati*.

Náš materiál se shoduje se staršími zjištěními o časové prioritě odvozenin ze sloves prefigovaných před iterativy ze sloves prostých. Neplatí to však pro derivaci z i-kmenů. První doklad *hubievati* (Ben) a další z Kral i Václ jsou až na výjimky (*vyšlechtívati* z Václ, *uctívat* z novočeské verze) odvozeny od sloves bez prefixu. Ve skutečnosti i Zubatý, který hájí tezi o prioritě odvozenin ze sloves prefigovaných, mohl uvést jen malý počet sloves typu *svítězievati*; jinak valná většina jeho dokladů jsou iterativa typu *činievati*. Nadto ne všechny jeho prefigované doklady, zejména staršího původu, jsou jednoznačné. Např. *posolévati* z ComestC lze podle našeho soudu číst *posolevati* (< *posolovati*), což by bylo běžné imperfektivum 6. třídy k *posoliti*. Podoba *zatmievati* pak mohla vzniknout, jak uznává sám autor, na základě kontaminace sloves *zatmiti* a *z atměti*. Nesporné doklady na odvozeniny z prefigovaných sloves 4. třídy tvoří značnou menšinu i v materiálu uváděném Zubatým. Domníváme se proto, že vývoj odvozenin od i-kmenů nešel stejnou cestou jako ve třídách ostatních, kde jsou imperfektiva s formantem *-va-* zřejmě starší než iterativa, nýbrž že tu šlo o přejetí formantu *-va-* jako specifického prostředku iterativnosti. Naši hypotézu podporují dva důvody:

1. Prefigovaná slovesa 4. třídy (typ *odplatiti*) měla už od dřívějších dob dvojitou možnost imperfektivizace: přechodem ke třetí třídě (*odplatiti* — *odplácěti*) nebo ke třídě šesté (*odplatiti* — *odplacovati*). Další prostředek by tedy nutně byl zbytečný.

2. Mají-li slovesa typu *mluvievati* hlásku *-ie-* převzatu z imperfekta, je pravděpodobné, že v této poměrně pozdní době byla pramenem právě imperfekta sloves nedokonavých, tedy neprefigovaných. Slovesa dokonavá v době pozvolného úpadku jednoduchých minulých časů už tvořila imperfektní tvary méně často.

Široký rozvoj sloves s formantem *-va-* se tedy neodehrál hned v rané historické době. Jistým svědectvím potvrzujícím tento zatímní závěr je podle našeho názoru i fakt, že v některých okrajových dialektech vývoj nedospěl tak daleko jako ve spisovném jazyce. Tak např. v dnešních lašských dialektech je sloves tohoto typu velmi málo a ta, která tu existují,

jsou výhradně odvozeniny ze sloves první třídy (v ostravickém typu např. *vyplevac'*, *přelivac'*, *přeživac'*, *počuvac'*, *přežuvac'* „přežvykovat“, *přikryvac'* . . .), popř. od sloves, jež tam původně patřila (*spočivac'*). Kromě odvozenin ze sloves atematických (*idavac'*, *vydovac'*, *zbyvac' se*) jedině sloveso *vyrozumivac'* je odvozeno ze základu jiného morfologického typu. Ani iterativa typu *volávat* a *mluvívat* se zde nerozvinula v morfologický typ. To je velmi nápadná shoda s raným staročeským stavem, jak jsme jej charakterizovali výše.

Ze sloves s infinitivním tématem *-a-* patří tedy k neproduktivním typům slovesa s alternací kořenného konsonantu (typ *mazati*), denominativa typu *hněvati se* a *zelenati* a také slovesa typu *bráti*. Poslední typ se však během historické doby rozmnožil v důsledku přesunů od morfologicky nevýhodných typů se značným rozdílem mezi podobou kmene přítomného a infinitivního (např. *řevu řúti*) a přechodem některých sloves od typu *volati* (např. *lámám* → *lámu*). Slovesa typu *volati* mají z hlediska slovotvorného veskrze primární charakter. Přesto se jejich počet rozrůstá v důsledku přibývajících intenzív a expresív, která obsahují formant *-ch-* (typ *čichati*), *-s-* (typ *drásati*) a také *-t-*. Tyto formanty můžeme stěží označit za slovotvorné prostředky v pravém slova smyslu, protože ve většině případů není už doložen útvar fundující.

Jednoznačně produktivním typem jsou však deverbativa typu *padati*. Nejběžnější jsou jako imperfektivní protějšky prefigovaných sloves 1. a 2. třídy, v ostatních případech se uplatňují v omezenější míře. Dynamickým produktivním typem jsou také slovesa s formantem *-va-*. Objevila se nejprve jako imperfektiva k prefigovaným perfektivům typu *skrýti* a odtud se rychle šířila jako prostředek imperfektivizace prefigovaných útvarů jiných typů, zejména a-kmenů. Záhy se tímto způsobem vytvářela také iterativa ze sloves prostých — typ *dělávati* a pak i *trpíevati*, *prosievati*. Tyto typy si udržely vysokou produktivitu až do současnosti, kdežto imperfektivní protějšky sloves prefigovaných v novější době podle svědectví našeho materiálu poněkud stagnují.

Nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím vývoj slovesných a-kmenů byla tedy vidová diferenciacce sloves. Oba nesporně produktivní typy — deverbativa typu *padati* a slovesa s formantem *-va-* — slouží plně jejím potřebám.

